

Ивана КОМАТИНА *

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9281-3345>

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ СРПСКО-ДУБРОВАЧКИХ ОДНОСА У СВЕТЛУ УГОВОРА ОД 27. СЕПТЕМБРА 1186. ГОДИНЕ

Анстракт: У раду се пажња посвећује околностима које су претходиле и довеле до мировног споразума насталог 27. септембра 1186, након ратовања великог жупана Стефана Немање и његове браће против Дубровчана, као и онима које су њему уследиле. Реч је о првом сачуваном међународном уговору између српске државе и дубровачке општине, која је у поменутом периоду била под сизеренством норманских краљева Сицилије. Ради јаснијег сагледавања поменутих збивања уз издање се прилаже и превод уговора на савремени српски језик.

Кључне речи: Стефан Немања, Мирослав, Страцимир, Дубровник, Византијско царство, велики жупан, кнез, архиепископ Трибун, коморник Тасалигارد, мировни уговор.

Abstract: The paper deals with the circumstances that preceded and led to the peace treaty concluded on 27 September 1186, after the war of grand župan Stefan Nemanja and his brothers against the Ragusans, as well as those that followed it. It is the first preserved international treaty between the Serbian state and the commune of Ragusa, which in the mentioned period was under the suzerainty of the Norman kings of Sicily. For a clearer understanding of these events, the edition includes a translation of the treaty into the modern Serbian language.

Keywords: Stefan Nemanja, Miroslav, Stracimir, Ragusa, Byzantine Empire, grand župan, prince, Archbishop Tribun, chamberlain Tasaligard, treaty.

* ivana.komatina@iib.ac.rs

Српско-дубровачки односи крајем 12. и почетком 13. века

Након варварских напада на подручје римске Далмације током 6. и 7. века уништени су бројни центри римске власти.¹ Византијски цар Константин Порфирогенит у свом познатом делу *De administrando imperio* наглашава колико је цар Диоклецијан волео Далмацију, те је из Рима доводио народ и насељавао је, због чега су њени становници називани Романи.² Порфирогенит у 29. глави *DAI* такође наводи да су се становници Епидаура који су успели да се спасу од словенске најезде населили на стеновитом месту, на ком се сада налази град (castrum) – Дубровник.³ Дакле, Дубровник је од свог оснивања крајем 6. и почетком 7. века признавао врховну власт византијског цара.⁴

¹ Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, t. 1, Zagreb 1980, 17–18; Јорџо Тадић, „Историја Дубровника до половине XV века”, *Историјски часопис* 18 (1971) 13–14; Ивана Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 58.

² *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*, eds. Gyula Moravcsik & Romily Jenkins, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 1, Washington 1967², 29.3–14; *Chronicon Salernitanum. A Critical Edition with Studies on Literary and Historical Sources and on Language*, ed. Ulla Westerbergh, *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia* 3, Stockholm–Lund 1956, 88–89. У Салеританској хроници из друге половине 10. века прича о томе да далматински Романи потичу од становника Рима ограничена је на Дубровник (Ragusium). Наиме, становници Рима које је цар Константин Велики намеравао да пресели у Цариград доживели су бродолом на том путу, па су „у словенским крајевима” основали град Ragusi, види: Предраг Коматина, *Константин Порфирогенит и рана историја Јужних Словена*, Београд 2021, 140.

³ Порфирогенит заправо потврђује и наводе непознатог писца списка *Космографија* из 7. века који је изричит када наводи „Дубровник то је Епидаур ... Ragusium id est Epidaurum”, *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, eds. Moritz Pinder & Gustav Parthey, *Berolini* 1860, 208.10; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 17; Tibor Živković, „On the foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts”, *Историјски часопис* 54 (2007) 9–25. И позније легенде у суштини сублимирају наводе да су тај важан град основали и населили људи из Рима уз помоћ потомака становника Епидаура, детаљно о развоју традиције о настанку Дубровника, И. Коматина, *Црква и држава*, 59, нап. 112; Предраг Коматина, „Quis ergo Presbyter Diocleas? Рана дубровачка историографија и Летопис попа Дукљанина”, *Историјски часопис* 69 (2020) 189–226.

⁴ Византијски цар Константин Порфирогенит нас такође обавештава како је византијска флота 868. године под заповедништвом Никите Орифа помогла граду и ослободила га након петнаестомесечне арабљанске опсаде, Ј. Тадић, „Историја”, 13; П. Коматина, *Константин Порфирогенит*, 154–155.

Порфирогенит, *De administrando imperio*, 30.120–142, пише и да су одредбом цара Василија I регулисани односи између Дубровчана и Словена према којој је дотадашњи данак који је био намењен стратеги Далмације убудуће имао да буде исплаћиван кнежевима Травуније и Захумља, на име коришћења поседа које су Дубровчани обрађивали изван градских зидина, а које су припадале територији поменутих кнежевина, будући могориш – годишњи данак, П. Коматина, *Константин Порфирогенит*, 191–193, 286.

Често се чврста власт византијског цара није осећала у Дубровнику, посебно када уместо византијског стратега на чело читаве Далмације крајем 10. века долази представник локалног грађанства, приор из Задра.⁵ Такође, оснивање Дубровачке архиепископије средином 10. века, а потом и Велики раскол, који је задесио хришћанску екумену, додатно је тамошње становништво окренуо римском понтифику у верском погледу.⁶ Сем тога, неретко су се Дубровчани, током 11. века, за време ратова Византије и Нормана, који након заузећа јужне Италије нападају византијске поседе на Јонском и Јадранском мору, у Албанији и северној Грчкој, приклањали управо Норманима.⁷ Наравно, то не би требало схватити као њихову тежњу да се лише византијске власти, већ су они из практичних разлога окренути Норманима, наместо Венецији која је, иако византијски савезник, била њихов трговачки такмац.⁸ Управо се то десило приликом норманског напада на Драч 1081–1085. г., када су Византинци потучени до ногу. Наиме, како нам сведочи хроничар и савременик тих догађаја Виљем из Апулије у спису Дела Роберта Гвискарада, „...војвода је одабрао пловила из Далмације, која му је тамошњи народ, на његов захтев, послао да му помогну...”.⁹ Видимо да је нормански војвода за савезнике имао помоћ из Далмације, а да су међу њима били и Дубровчани сведоче следећи редови поменутог списка: „...три дана заредом Млечани су напали луку у зору и изазвали Робертове бродове у битку. Народ дубровачки са Далматинцима који су пратили војводу покривали су море са летовима стрела, али се нису усуђивали да одведу своје бродове много далеко од луке. Та лука је била заштићена оближњим логорима...”.¹⁰ Дакле, Дубровчани су се приклонили Норманима и тиме нарушили дотадашњи однос са Византијом.¹¹ Слично држање Срба налазимо у Алексијади Ане

⁵ И. Коматина, *Црква и држава*, 68.

⁶ Исто, 58–68.

⁷ Ј. Тадић, „Историја”, 15; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 26–31.

⁸ Исто.

⁹ „... Dux addens precibus, multos properare coegit. Conveniunt omnes, sicut mandatur, Hidronti. Dalmaticas naves oneri dux eligit aptas, Ausilio sibi quas gens miserat illa petitas: Has armis et equis sumptuque virisque repletas. Ad Corifum mittit...”, Guillaume de Pouille, *La geste de Robert Guiscard*, eds. Marguerite Mathieu & Henri Gregoire, Palermo 1961, 210.

¹⁰ „... Ter redeunte die gens multa Venetica portum Appetit, et naves Roberti marte lacessit. Gens comitata ducem cum Dalmaticis Ragusea. Telorum crebris consternit iactibus aequor; Non tamen a portu procul audent ducere naves. Castrorum dederat tutum vicinia portum...”, Guillaume de Pouille, *La geste de Robert Guiscard*, 220.

¹¹ Georgios Theotokis, *The Norman Campaigns in the Balkans, 1081–1108*, Woodbridge 2014, 21–22; Јадран Ферлуга, *Византиска управа у Далмацији*, Београд 1957, 122–124, истиче да су Дубровчани фактички признавали Млетачку власт, а већ 1084. године Млечани су захтевали да им се град препусти и de iure.

Комнине приликом описа византијско-норманског ратовања. Наиме, иако су испрва српски владар Бодин и Албанци узнемиравали Нормане, у току најзначајније битке под Драчем у касну јесен 1081, када се уверио да је победа Нормана очигледна, Бодин се повукао без „иједног задатог ударца”.¹² Дакле, пред крај 11. века византијска власт била је уздрмана са свих страна, на Балкану и посебно на источнојадранској обали, у немирном подручју Далмације.

*

Тек је византијски цар Манојло Комнин (1143–1180) након победоносног рата против Угара (1163–1167) успео да учврсти непосредну власт, не само над далматинским градовима, него и на простору Србије у ужем смислу и српским приморским кнежевинама, али и да успостави власт над делом Хрватске, Срема и Босне, до тада под угарском влашћу.¹³ Тада је основан византијски дукат, који је обухватао Далмацију, Хрватску и Дукљу, са седиштем у Сплиту, а которски документ од 19. јуна 1166. сведочи да је византијски дука реченог дуката постао извесни Исанаџије у време царевања „најпобожнијег и увек победника Манојла”.¹⁴ Ипак, тај тријумф цара Манојла I није обесхрабрио Стефана Немању који је, тек што је преузео власт као велики жупан 1166. године, „живо настојао да се прошири на тамошње области, жестоко нападао своје саплеменике и мачем се обраћа своме роду и не знајући за сопствену меру, потчињава Хрватску и присваја власт над Котором”.¹⁵ Цар Манојло I је због тих сазнања послао Теодора Падијата да „провери шта Немања намерава”, али је затим и лично кренуо у поход 1168. године.¹⁶

Нема сумње да је након тога уследила битка код Пантина, у којој је Немања однео победу и потпуно одбацио врховну власт византијског

¹² *Annae Comnenae Alexias*, eds. Diether R. Reinsch & Athanasios Kambylis, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 40, Berlin – New York 2001, IV, VI.9; Ивана Коматина, „Српски владари у Алексијади – хронолошки оквири деловања”, *Зборник радова Византолошког института* 52 (2015) 177–179; G. Theotokis, *The Norman Campaigns in the Balkans*, 154–164.

¹³ Ј. Ферлуга, *Византиска управа*, 130–137.

¹⁴ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 2, ed. Tadija Smičiklas, Zagrabiae 1904, 102.

¹⁵ *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 4, ур. Георгије Острогорски, Београд 1971, 145–147 [=ВИИИЈ], т. 4.

¹⁶ *Nicetae Choniatae Historia*, ed. Ioannes Aloysius van Dieten, *Corpus fontium Historia Byzantinae* 11, Berlin – New York 1975, 158–159; ВИИИЈ, т. 4, 147.

цара.¹⁷ Ипак, оно што привлачи пажњу у контексту српско-дубровачких односа средином 12. века јесте податак византијског историчара Никите Хонијата да је Немања између 1166. и 1168. нападао своје „саплеменике и мачем се обраћао роду своме”, а сем тога „потчињава Хрватску” и „присваја власт” над Котором.¹⁸ У историографији се узима да се ти подаци односе на сукобе с браћом, односно с њиховим присталицама.¹⁹ Та претпоставка има заиста основа, посебно јер је Немања, како сведочи Стефан Првовенчани у Житију Св. Симеона, „разагнао своје непријатеље по странама иноплеменим”.²⁰ Узима се да су браћа уточиште пронашла у Царству, а правац Немањиних напада који описује Никита Хонијат указује на то да је највероватније нападао Хумску земљу, у којој је власт уз дозволу византијског цара држао кнез Мирослав.²¹ Међутим, из географског опсега који нам пружа Хонијат сматрам да има места претпоставци да међу његове „саплеменике” којима „се мачем обраћа” треба убројати и породицу великог кнеза Михаила, који је био Немањин сестрић, а чија је породица, такође у то време уз сагласност цара Манојла, држала власт у Дукљи. Дакле, поред Хума, Немања је нападао и Дукљу, којој је била потчињена и Травунија,²² и успоставио је власт у Котору. Биле су „жестоко нападнуте” приморске кнежевине, али и Хрватска, за коју се у историографији узима да подразумева дукат Хрватске и Далмације. Има ли места претпоставци да је Немања после присвајања Котора напао и Дубровник? У савременим историјским изворима нема потврде о том нападу, али познији дубровачки хроничар Јаков Лукаревић везује време ратовања Дубровника и Стефана Немање с походом Теодора Падијата, кога шаље да помогне Дубровнику. Ако уз Хонијатов податак о Немањином нападу на дукат допустимо веродостојност вести познијег хроничара, долазимо до закључка да

¹⁷ ВИИИЈ, т. 4, 147, нап. 138; И. Коматина, „И обнови своју дедовину и боље је утврди – Стефан Немања и Стефан Првовенчани и уобличавање српске државности”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Раствоић и Ивана Коматина, Београд 2019, 40–41.

¹⁸ *Nicetae Choniatae Historia*, 158–159.

¹⁹ ВИИИЈ, т. 4, 146, нап. 136.

²⁰ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љиљана Јухас Георгиевска и Томислав Јовановић, Београд 1999, 28; ВИИИЈ, т. 4, 147, нап. 138.

²¹ *Nicetae Choniatae Historia*, 158–159; Небојша Порчић, „Прилог историографским портретима хумског кнеза Мирослава и његових потомака”, у: *Споменица др Тибора Живковића*, ур. Ирена Цвијановић, Београд 2016, 203–220.

²² Натпис требињског жупана Грда сведочи о власти великог кнеза Михаила на том простору, Гордана Томовић, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Београд 1974, 34.

је Немања нападао и Дубровник.²³ Нема података да ли су Византинци пружили помоћ Дубровчанима током напада и колико је он трајао.

Међутим, већ приликом византијско-млетачког рата 1171–1172. г. цар Манојло је, како пише Хонијат, упутио великог дукса Андроника Кондостефана против Млечана, за чију флоту бележи да је „добро припремљена”, а да су се додатно за „велику борбу” припремили тако што су „са свих страна прикупили снаге и не мали број савезничких лађа прибављених из земље Словена”.²⁴ Млечани су тако освојили Трогир, а септембра 1171. године и Дубровник, који се држао уз цара током рата.²⁵ Стефан Немања је пак након битке код Пантина 1168. године држао самостално власт пуне четири године, када се придружио Млечанима у њиховом рату против Византије и кренуо у нападе на Поморавље између Београда и Ниша.²⁶ Византинци су однели победу у поменутом рату, а тиме је окончана и српско-млетачка сарадња. Српски велики жупан је везан

²³ „..... Ma Nemagna instando superbamente per la risoluzione, i Ragusei gli risposero che questa cognizio ne spettava al Papa. Onde mosse la guerra; ma soccorrendo la parte nostra, come quella ch' era piu giusta, Teodoro Padiate, e poi in persona l'Imperadore Emmanuello, Nemagna con Miroslavo fu rotto , e se ne fuggirono ai monti. Avuta poi la fede scese dalle balze e fi gettò alli piedi dell'Imperatore , il quale perdonò loro l' errore, obbligandoli a far pace con i Ragusei, Giacomo Luccari, *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*, Venezia 1605, 26; Код Рањине је забележен напад под 1172. годином, *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, ed. Speratus Nodilo Zagrabiae 1883, 218 (... L' anno di Cristo 1172. Nemana re di Rascia, o vero di Bosna, con gran exercito venne alia obsidione di Ragusa, guastando et depredando tutta contrada di Breno, alia devotion dello episcopo Cattarino, quale excomunicato aveva lo arcivescovo di Ragusa, come suffraganeo suo, per la inobedientia, et i episcopi Dulchinense, Tribunese, Scutarensse, Strinacense et Drivastense. Li conveneva de suo reame, et separolli dalla ecclesia Ragusina...); Mauro Orbini, *Il Regno degi Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601, 246–247, везује Немањин напад за 1177, види и *ВИИИЈ*, т. 4, 147, нап. 138; Vinko Foretić, „Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 283 (1951) 75, сматра да су вести Лукаревића и Рањине о Немањином нападу на Дубровник врло вероватне.

²⁴ *Nicetae Choniatae Historia*, 172–173; Посебно је питање на кога се односе лађе „из земље Словена”, *ВИИИЈ*, т. 4, 149.

²⁵ Млетачки извори сведоче да је византијска флота заузела Дубровник, који је одбио да се стави под власт Млечана, што је довело до новог напада, *Historia Ducum Veneticorum*, ed. Henry Simonsfeld, Monumenta Germaniae Historica Scriptores 14, Hannoverae 1883, 79; Према дубровачком историчару Јунију Растићу, *Chronica Ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Ioannis Gundulae (1451–1484)*, ed. Speratus Nodilo, Zagrabiae 1893, 57–58, Млечани нису успели да заузму град; David Abulafia, „Dalmatian Ragusa and the Norman Kingdom of Sicily”, *The Slavonic and East European Review* 54/3 (1976) 420–421, истиче да је тада дошло до „добровољног уједињења” Дубровника са Краљевином Сицилијом.

²⁶ И. Коматина, „И обнови своју дедовину”, 40–42.

изведен пред цара Манојла у Цариграду 1172. године и том приликом се потчинио цару.²⁷

Након смрти цара Манојла I Комнина 1180. године на помолу је била нова коалиција уперена против Византије. Наиме, угарски краљ Бела III (1172–1196) и српски велики жупан Стефан Немања отпочели су интензивне борбе за повратак своје „дедовине”. У случају Угарске краљевине то је територија Хрватске, Далмације и Срема, док се у случају Србије подразумева „Дукља и Далмација”.²⁸ Угарски краљ је, након успешног ратовања за „баштину”, своје ратовање усмерио на Дунав и Поморавље. После Београда и Браничева, Бела III је опустошио Ниш, након чега му се придружио и српски велики жупан, не пре новембра 1183, а по Белином повратку из Софије у Угарску Немања је самостално, највероватније крајем 1183. и почетком 1184. године, опустошио градове у Поморављу и освојио Ниш.²⁹ У Стефановом Житију наводи се да је Немања водио борбе у Приморју (Дукљи и Далмацији) да поврати градове које је „силом држао грчки род”.³⁰ Стефан детаљно набраја да је Немања опустошио градове Дањ, Сард, Дриваст, Скадар, Свач, Улцињ и Бар.³¹ Како је град Бар освојен 1182. или 1183. године, могуће је да је он нападе у Приморју отпочео 1181. године, да би после новембра 1183. притекао у помоћ угарском краљу Бели III. Тек након разарања Софије он је пустошења отпочео на југоистоку, док је, ако поклонимо поверење познијој дубровачкој традицији, он даље ратовање у Приморју, заправо напад на Дубровник, препустио својој браћи.

Наиме, дубровачки хроничар Мавро Орбин у 1184. годину смешта сукоб кнеза Мирослава, Немањиног брата, и Дубровчана, те наводи да су Дубровчани том приликом „спалили неколико бродова и заробили три галије, два галиона и седам саеција”. Следеће године, како наводи хроничар, Мирослав је дошао „са војском од тридесет хиљада коњаника и опседе град Дубровник”, међутим након осмодневне опсаде повукао

²⁷ Исто, 41; Мартин Марко Вучетић, „Ритуал потчињавања Стефана Немање цару Манојлу I Комнину”, *Зборник радова Византолошког института* 50/1 (2013) 493–495.

²⁸ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 38; И. Коматина, „И обнови своју дедовину”, 42–43 и нап. 25.

²⁹ Немања је самостално опустошио Перник, Стоб, Земен, Велбужд, Житомиски, Скопље, Лешки, Градац, Призрен, Ниш, Сврљиг, Равни и Козли, Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 38. Детаљно о датацији похода у Поморављу и ратовањима у савезу с угарским краљем, И. Коматина, „И обнови своју дедовину”, 46–47, нап. 38.

³⁰ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 38–39.

³¹ Исто.

се.³² „Мало после тога”, наводи Орбин Константин, што се највероватније односи на Страцимира, напао је острво Корчулу, јер је острво припадало Хуму, али „му се није покоравало”. Пошто је био поражен и заробљен, ослободио се када је уз браћу гарантовао да се Корчулани више не морају покоравати господару Хума, свакако кнезу Мирославу.³³ В. Форетић је указао да је хронолошки најближе сведочанство о ратовању Немање и Дубровника, ако изузмемо мировни споразум од 27. септембра 1186. у коме нема изричитих података о самом току ратовања, тзв. „меморандум из 1255. године” у коме се изричито наводи да је пре седамдесет година Немања заузео град.³⁴ Заправо, ради се о записнику из парнице која је вођена између Дубровника и Бара пред папом, крајем 1252. и почетком 1253. године, а у првом делу каже се „да је краљ Рашке опседао и заузео Дубровник око седамдесет година раније („...Item quod rex Rascie obsedit civitatem Ragusinam manu armata. Item quod dictus rex cepit eandem civitatem...”), те да је све гореречено јавно и општепознато у тим крајевима („item quod predicta fuerint publica et notoria in partibus illis.”).³⁵ Дубровачки хроничари нигде изричито нису нагласили да је град освојен, но како В. Форетић примећује, „нису га ни порекли”.³⁶ Због тога он скреће пажњу да је реч ипак о кратком продору у град приликом кога је дошло и до пљачке. Дубровчани су највероватније у таквим околностима признали, наместо византијске, врховну власт сицилијанског краља Вилема II

³² М. Orbini, *Il Regno*, 247. Прича се ослања на Рањинине *Annales Ragusini*, 218 (... L' anno di Cristo 1184. Nemagna sopradetto, re di Rascia o vero di Bosna, etiam questo anno fece uno gran exercito per mare et per terra, per assediare la città di Ragusa: galere 3, galioni 2, con 8 saettie molto ben armate. Et vedendosi li Ragusei esser assediati per mar e per terra, armorno 3 navi grosse, uno galione et 7 navili, (et li) mandarono in Arbania, dove assalirono talmente alio Capo de Pali, che fu presa tutta la armata di Schiavi, et (con) vittoria tornarono a Ragusa alii 18 d' agosto. Dove veduto Nemagna la rotta della sua armata e (la) presa, ruino tutto lo territorio di Ragusa, per la uccisione di Zaclmlnia episcopo et altri suoi suifraganei; poi si torno alio suo paese. Et nello anno seguente venne con exercito da novo con 30 millia cavalli a Ragusa...); Код Растића, *Chronica Ragusina Junii Resti*, 60; Види и Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, прир. Сима Ћирковић, Београд 2006, 28, посебно коментар на стр. 304; Н. Порчић, „Прилог”, 205–207.

³³ Приче о Страцимировом нападу на Корчулу нема код Рањине, али зато има у *Chronica Ragusina Junii Resti*, 60–62; Лукаревић, с друге стране, описује неколико сукоба између Мирослава и Дубровчана, G. Luccari, *Copioso ristretto*, 26–27; Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, 18–19, коментар 304.

³⁴ V. Foretić, „Ugovor”, 58–61.

³⁵ „... Item quod dictus rex expoliavit ecclesiam Ragusinam omnibus privilegiis suis... Item quod dictus rex expoliavit dictam ecclesiam dicto privilegio a septuaginta annis circa, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 4, ed. Tadija Smičiklas, Zagrabiae 1906, 591–592; И. Коматина, *Црква и држава*, 327–328.

³⁶ V. Foretić, „Ugovor”, 61.

(1166–1189).³⁷ Нормани су, наиме, у то време тежили да освоје Цариград, а на путу ка том циљу заузели су Солун. Византијско царство пак није могло да предупреди новонастале околности о у Дубровнику, будући да је и само утонуло у унутрашње размирице које су резултирале променом на престолу. Штавише, надлазећа претња Петра и Асена из Бугарске утицала је на новог цара Исака II (сеп. 1185–1195, 1203–1204) да склопи мир с Угрима.³⁸ Међутим, након битке код Димитрице новембра 1185. године, у којој су Нормани поражени, положај Византинаца се знатно променио. Већ с пролећа 1186. године Византинци су од Нормана освојили и последње упориште на јужној јадранској обали – Драч. Српски велики жупан је највероватније 1186. склопио уговор о прекиду непријатељстава с Византијом, који је можда и потврђен веридбом између Евдокије, цареве синовике и Стефана, Немањиног сина.³⁹

Дакле, велики жупан Стефан Немања, који је већ успоставио власт у Котору, тј. у Дукљи, а потом и мир с Византинцима, највероватније 1186. године, који му је омогућио и власт у освојеним областима све до пораза у бици на Морави, склапа 27. септембра 1186. године мир с Дубровчанима, односно с њиховим сизереном, сицилијанским краљем Виљемом II. Потреба Немање и браће да склопе мир с Дубровчанима јасно указује на то да опсада града није ишла по плану, те је врло могуће да је сведочанство из половине 13. века о опсади и заузимању града и пљачки докумената том приликом настало као одговор или као оправдање за немање старих оригиналних исправа, између осталих и оне папе Захарија из 743. године, које би дубровачка црква приложила пред папу као доказ у парници против барске цркве око црквене јурисдикције.⁴⁰ Дакле, уговор Стефана Немање и његове браће треба посматрати у контексту окончања краткотрајног рата с Дубровчанима, а његово склапање имало је пре свега циљ да уреди односе између српске државе и дубровачке општине.

³⁷ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 375; D. Abulafia, *Dalmatian Ragusa*, 426; Небојша Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића*, Београд 2017, 22.

³⁸ И. Коматина, „И обнови своју дедовину”, 48–49; иста, „Неколико запажања о бици на Морави”, *Историјски часопис* 69 (2020) 55.

³⁹ Срђан Пириватрић, „Хронологија и историјски контекст подизања манастира Студенице. Прилог истраживању проблема”, *Зограф* 39 (2015) 50, исти, „Брак Стефана Немањића и Евдокије Анђелине Комнине. Хронологија и историјски контекст уговарања и раскидања једног династичког савеза”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Растовић и Ивана Коматина, Београд 2020, 139–158, истиче да је до веридбе између Стефана и Евдокије заиста дошло 1186, те да је брак реализован након битке на Морави. Исто држи И. Коматина, „И обнови своју дедовину”, 48–54; иста, „Неколико запажања о бици на Морави”, 55.

⁴⁰ И. Коматина, *Црква и држава*, 327–328.

Реч је, на име, о првом сачуваном међународном уговору који је склопила српска држава. Српски велики жупан Немања и његова браћа Страцимир и Мирослав послали су двојицу преговарача Неудала и Дружину да с представницима градских власти, уз учешће дубровачког архиепископа Трибуна, затим Тасалигарда, коморника сицилијанског краља Виљема II, и дубровачког кнеза Гервасија склопе споразум, који је потом саставио, по свој прилици, дубровачки нотар Марин.⁴¹

Одредбе уговора су у главнини:⁴²

- узајамно се опраштају све штете између Дубровчана и Словена због спора око винограда, бродова, људи, животиња и других ствари;
- Дубровчанима се обећава сигурност наследства које су поседовали у давна времена од својих дедова и прадедова;
- Дубровчани су добили дозволу да се несметано крећу по целој српској земљи, посебно у луци Неретве, тј. тргу Дријева, где могу да тргују, раде, напасају стоку, узимају оно што су ускладиштили и да секу дрва без икакве недавно наметнуте десетине;
- Дубровчанима се укида древни сасуд од винограда од којих је раније био узиман;
- Дубровчанима се неће више узимати новац за кривицу било којег човека;
- Словенима се гарантује безбедност живота и имовине на копну и на мору;
- Словенима из Хума се дозвољава да купују по целом граду;
- непријатељи Словена који бораве у Дубровнику да не повреду Словене нити њихову земљу, и да непријатељи Дубровчана који бораве у словенској земљи не повреду Дубровчане.

Уговор који је састављен на латинском језику са српске стране потписан је ћирилицом у име великог жупана Немање и његовог брата кнеза Мирослава. Иначе, мора се одмах указати, како је већ добро примећено у српској историографији, да уговор говори о вишевековној

⁴¹ Уговор је сачуван у оригиналу, а такође постоји и аутентичан препис, види: Н. Порчић, *Документи*, 22–23, 364–365. Љубазношћу др Небојше Порчића снимци докумената приложени су у овом чланку на чему му се искрено захваљујемо.

⁴² О дубровачком нотару Марину, Н. Порчић, *Документи*, 22, 75, 76, 129, 131, 132, 282–284, 311. Детаљну дипломатичку анализу уговора приредио је Милко Кос, „Дубровачко–српски уговори до средине 13. века”, *Глас Српске краљевске академије* 123 (1927) 1–65, док је детаљну анализу самих одредаба оригиналног уговора и аутентичног преписа сачинио V. Foretić, „Ugovor”, 62–112.

сарадњи Срба и Дубровчана, те о њеном регулисању, иако је повод за његово састављање било склапање мира након ратовања.⁴³ Дакле, уговор је разрешио све спорове који су у прошло време бивали између Дубровчана и Словена и регулисао права дубровачких трговаца у Србији и Хумској земљи, као и права Дубровчана на земљу у околини њиховог града (баштину). Одредба о безбедности наследства које су у давна времена добили од својих дедова и прадедова прилично је нејасна. У науци постоји претпоставка да се ради о баштини, тј. дедовини, односно подручју Астареје (Ријека дубровачка, Затон, Пољице и жупа Жрновница), у коме је поседе Немања признао Дубровчанима.⁴⁴ Како је указао Н. Порчић, та територија била је од великог значаја за Дубровчане, будући да су они на том простору имали земљу на којој су садили винограде, а за чије су коришћење суседима плаћали годишњи данак, могориш.⁴⁵ Поставља се питање – ако је наследство, односно баштина, призната тада Дубровчанима и ако је она подразумевала област Астареје, зашто су Дубровчани наставили да плаћају данак за њено коришћење српским владарима. Нама се чини да су управо нерешено питање наследства (баштине) у уговору из 1186. и простора на који се односи били чест повод каснијих међусобица Срба и Дубровчана.⁴⁶ Такође, када се разматрају обавезе Словена према Дубровчанима, поред одредбе о баштини, и одредба о древном сасуду заслужује додатно објашњење. Наиме, како је предложио В. Форетић, та одредба се односи на давање вина у натури у сасудама владарима Травуније и Захумља. Иако византијски цар Константин Порфирогенит не спомиње изричито дажбину у натури, тј. у вину, поменутих владарима, већ само ону која се дарује у новцу, из чињенице да су њу давали севернодалматински градови хрватским владарима и помена о њеном укидању у уговору од 27. септембра 1186, Форетић с правом изводи закључак о њеном постојању и континуитету.⁴⁷ Следећу одредбу која се тиче Дубровчана – „да им се неће више узимати новац за кривицу било којег човека” Форетић узима као да се

⁴³ Н. Порчић, *Документи*, 22.

⁴⁴ V. Foretić, „Ugovor”, 46. Територија дубровачке општине је поред градског подручја од краја 13. и почетком 14. века обухватала и копнено подручје (terra firma), тзв. Астареју и острва, Josip Lučić, „Uprava u dubrovačkom vangradskom teritoriju”, *Arhivski vjesnik* 6/1 (1963) 231–233. Међутим, V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 20, сматра да није утврђено када су Дубровчани стекли територију Астареје, нити који владар им ју је признао, тј. уступио.

⁴⁵ Н. Порчић, *Документи*, 22–23; Ивана Коматина, *Краљ Стефан Урош I и његов век*, Београд 2021, 267–268.

⁴⁶ Josip Lučić, „Historijska topografija dubrovačke Astareje (do god. 1366.)”, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umetnosti u Dubrovniku* 8–9 (1962) 275–299; И. Коматина, *Стефан Урош I*, 61, 69, 257–268. Види нап. 4 у овом раду.

⁴⁷ *De administrando imperio*, 30.120–142; V. Foretić, „Ugovor”, 63–64.

ради о неком конкретном случају у коме су велики жупан Стефан Немања и кнез Мирослав узимали одштету за неке кривце, којима је кривица лажно наметнута”.⁴⁸ Чини се да је, ипак, највероватније реч о покушају да се сузбије обичај „изам” или „преузам”, односно репресалија наплате дуга од било ког земљака кривца.⁴⁹ Што се тиче обавеза Дубровчана према Словенима, оне махом не захтевају нарочито појашњење, сем да је у оквиру уговора наглашен положај Дубровчана у Хумској земљи, свакако због чињенице да тамо влада кнез Мирослав.⁵⁰ Тој одредби следи оштећено место у оригиналу и у аутентичном препису, а истраживачи су склони да празнину која следи допуњавају на основу вести о уговору из 1186. које доноси познији дубровачки хроничар Јуније Растих.⁵¹ У том случају додаје се нова одредба која обавезује Дубровчане да се не мешају у послове острва Корчуле и Виса, те да ће се сви спорови решавати судским путем.⁵²

Последња одредба уговора да непријатељи Словена који бораве у Дубровнику не увреде Словене нашла је одмах практичну примену када је, након што је Немања освојио Дукљу, жена некадашњег великог кнеза Михаила нашла уточиште у Дубровнику, а у њеној пратњи био је и барски епископ Гргур.⁵³ Такође, већ 17. јуна 1190. године хумски кнез Мирослав склапа самостално с Дубровчанима уговор који му обезбеђује слободу кретања у Дубровнику и право да се у случају опасности склони у тај град. Уговор заправо представља одговор Дубровчана на оно што су пренели Мирослављеви посланици Мавро и Сергије. У поменутом уговору Дубровчани обећавају поштовање одредаба сачињеног уговора у име свог врховног господара, сицилијанског краља Танкреда, а потписали су га кнез Гервасије и педесет деветорица најистакнутијих припадника дубровачког племства. И овај уговор је састављен на латинском, док је потпис кнеза

⁴⁸ V. Foretić, „Ugovor”, 64.

⁴⁹ Сима Ћирковић, „Изам”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михалчић, Београд 1999, 259–260; Небојша Порчић, „Случај Урса Перклуза”, *Историјски часопис* 56 (2008) 384–387.

⁵⁰ V. Foretić, „Ugovor”, 64.

⁵¹ „... che gli Slavi di Chelmo possano aver ed abbiano libero commercio a Ragusa, senza impedimento di mercantare con chi li occorresse; che i Ragusei debbano abbandonar la protezi one presa sopra l' isola di Corzola e Lissa; che questa pace e confederazione non debba sciogliersi per veruna causa ma che, occorrendo alcuna differenza tra Raguseo e Slavo, si debba terminare per via di giustizia...”, *Chronica Ragusina Junii Resti*, 62, из чега V. Foretić, „Ugovor”, 65 предлаже реконструкцију: „Et quod Ragusei Corciram et Lissam non querant.”; Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 5.

⁵² V. Foretić, „Ugovor”, 66–67.

⁵³ Н. Порчић, *Документи*, 22, 282–284; Ивана Равић, „Писмо барског епископа Гргура сплитском канонику Гвалтерију. Прилог датирању Немањиног напада на градове у Дукљи”, *Стари српски архив* 10 (2011) 183–190.

Мирослава исписан ћирилицом.⁵⁴ Поводи за склапање уговора су и даље на нивоу претпоставки.⁵⁵

Иако уговор из 1186. године не садржи никакве одредбе верске природе, ипак већ 28. марта наредне године папа Урбан III потврђује архиепископу Трибуну права Дубровачке архиепископије на јурисдикцију над земљама Захумљем, Србијом, што је Босна (*regnum Seruilie quod est Bosna*), и Травунијом, и над дукљанским градовима Котором, тј. Росама, Будвом, Баром, Улцињем, Скадром, Дривастом и Пулатом. Управо се у поменутом папском акту први пут јавља додатак, ради објашњења, да је земља Србија папиних повеља Дубровнику заправо Босна, што је могло бити резултат нових, пријатељских односа Србије и Дубровника после 1186. године, али и потреба српских владара да се ово место у привилегијама дубровачке цркве прецизира, тј. да се јасно истакне да она нема претензије на саму Србију, већ да јој припада само онај њен некадашњи, а сада одвојени део – Босна.⁵⁶

Византијско царство је, како смо истакли, након смрти цара Манојла трпело нападе са свих страна на Балкану од Нормана, Угара, Срба и Бугара. Последњи су нападе на Царство отпочели интензивно већ почетком 1190. године.⁵⁷ Међутим, цар Исак II повео је успешан поход против Бугара, а затим је „око јесење равнодневице” 1191. победио и Србе у чувеној бици на Морави.⁵⁸ Српски велики жупан Немања је након тог пораза морао да потпише уговор о потчињености, те да врати део територија које је освојио у претходном периоду.⁵⁹ Такав исход битке посредно потврђује и писмо цара Исака II папи Целестину III из 1192/93. године које открива да Византијско царство поново Србију доживљава као своју територију, те цар протестује код папе у жељи да заштити Србију од угарског напада.⁶⁰

⁵⁴ Ивана Равић, „Уговор хумског кнеза Мирослава и Дубровчана”, *Стари српски архив* 11 (2012) 11–23; Н. Порчић, *Документи*, 23–24.

⁵⁵ Михаило Динић, „Три повеље из исписа Ивана Лучића”, *Зборник Филозофског факултета у Београду* (1955) 69–71, 76–88; Н. Порчић, „Прилог”, 207–212; исти, *Документи*, 24.

⁵⁶ *Codex diplomaticus*, t. 2, 226–227; Види детаљно: И. Коматина, *Црква и држава*, 215–216.

⁵⁷ И. Коматина, „Неколико запажања о бици на Морави”, 44–45.

⁵⁸ О датацији битке на Морави у 1191. годину, И. Коматина, „Неколико запажања о бици на Морави”, 39–56.

⁵⁹ Србија је након 1191. године обухватала Зету с градовима, оба Пилота, Косово и Метохију и територију на левој обали Јужне и Велике Мораве, И. Коматина, „Неколико запажања о бици на Морави”, 54, иста, „И обнови своју дедовину”, 51–58.

⁶⁰ Ivana Komatina, „On the attack of the Hunarian king Bela III on Serbia in the light of the letter of emperor Isaac II to pope Celestine III”, *Facta universitatis (Philosophy, Sociology, Psychology and History)* 17/2 (2018) 105–109.

Готово двадесет и пет година нема вести о непосредним везама Срба и Дубровчана, који се 1192. године враћају под власт Византије.⁶¹ Једино документ из 1192. године сведочи да се византијски цар ипак прибојавао деловања српског великог жупана Стефана Немање, те је тражио од Дубровчана да не склапају савез с њим нити с другим противницима Царства – Немачком, Норманском краљевином и Угарском („... Che i Ragusei non si unissero mai ne cogli imperatori d' Oriente (sic!), nè con i re d' Alemagna, nè d' Ungheria, nè di Sicilia, nè coi grandi giuppani di Serbia...”).⁶² Византинци су потпуни слом доживели 1204. Године, када су крсташи освојили Цариград, а њихово повлачење из Приморја искористили су Млечани, који су постепено успоставили власт над далматинским градовима и острвима, између осталих и над Дубровником 1205. године.⁶³

Следећи уговор настао је између Дубровчана и Срба у периоду 1215–1217. године, а склопио га је Немањин син Стефан Немањић. Као и уговор из 1186. године, тај уговор представља пример добросуседских односа. Стефан се обавезао заклињањем на пријатељство, у своје име, али и у име његове деце, тадашњем дубровачком кнезу Јовану Дандолу и целој општини поменутог града.⁶⁴ Могуће је да је управо тај дубровачки кнез, Млечанин родом, посредовао у склапању брака између српског великог жупана Стефана Немањића и Млечанке Ане Дандоло.⁶⁵ Управо захваљујући том браку Србија ће се уврстити у ред краљевина, а будући српски краљеви мање-више неговаће добре односе с Дубровником. У уговорима које су они склапали често срећемо рефлексије уговора Стефана Немање и Дубровчана од 27. септембра 1186. године, и то оне на којима су почивали добросуседски односи, а како су Срби имали махом трговачке односе с Дубровчанима, они се најбоље одражавају управо кроз уговоре које су склапали до краја постојања српске средњовековне краљевине и царства.

⁶¹ V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 31.

⁶² *Codex diplomaticus*, t. 2, 256–257; И. Коматина, „Неколико запажања о бици на Морави”, 55; иста, „И обнови своју дедовину”, 53.

⁶³ О Дубровнику под млетачком влашћу у периоду од 1205. до 1358. године, Josip Lučić, „Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u 13. stoljeću”, *Pomorski zbornik* 8 (1970) 569–595; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika*, 57–80; Н. Порчић, *Документи*, 24.

⁶⁴ Он уговором гарантује слободу кретања и трговине на подручју српских земаља дубровачким трговцима уз редовно плаћање пореза (десетака), како је „по закону трговачком у његовој земљи”. У повељи се такође наводи да се ниједан спор између Срба и Дубровчана не сме решавати мимо суда, Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 108; Н. Порчић, *Документи*, 24–25, 76–77, 133–134.

⁶⁵ Ивана Коматина, „Ана Дандоло – прва српска краљица?”, *Зборник Матице српске за историју* 89 (2014) 15–16.

Прилог

Уговор великог жупана Стефана Немање и његове браће с Дубровчанима од 27. септембра 1186. године

Уговор великог жупана Стефана Немање и његове браће Мирослава и Страцимира и града Дубровника од 27. септембра први је сачувани међународни дипломатички акт који је српска држава потписала с неком страном државом. Уговор је сачуван у оригиналу и чува се у фонду Државног архива у Дубровнику (DAD, *Diplomata et acta* № 28). Написан је на пергаменту приближно квадратног облика (дужине 23 цм и ширине 24 цм), смеђим мастилом, читким готичким писмом. Уговор броји 19 редова, после којих следе ћирилични потписи начињени у име великог жупана Немање и његовог брата кнеза Мирослава, распоређени у четири реда. Нема трагова печатења. Уговор је, нажалост, оштећен, због чега су створене лакуне у тексту.

У фонду Државног архива у Дубровнику, поред оригинала, сачуван је и аутентичан препис поменутог уговора (DAD, *Diplomata et acta* № 28a). Написан је такође на пергаменту приближно правоугаоног облика (дужине 28,8 цм и ширине 20,4 цм), смеђим мастилом, читким готичким писмом. Уговор броји 22 реда, после којих следе ћирилични потписи начињени у име великог жупана Немање и његовог брата кнеза Мирослава, распоређени у четири реда. Такође нема трагова печатења. Препис је, нажалост, такође оштећен, због чега су створене лакуне у тексту.

Неки истраживачи су, због речених лакуна насталих услед оштећења на оригиналном документу и аутентичном препису, при издавању документа прибегавали међусобним допуњавањима оригинала и аутентичног преписа ради јаснијег рашчитивања и разумевања аката.⁶⁶ У овом прилогу

⁶⁶ Уговор великог жупана Стефана Немање и његове браће с Дубровчанима до сада је почевши од 1867. године, када га је први издао Густав Венецел (*Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, t. 6, ed. Gusztáv Wenzel, Pest 1867, 165–166, № 105) до најновијег и по нама најпотпунијег издања Небојше Порчића из 2017. године (Н. Порчић, *Документи*, 129–131, № 1), издаван укупно десет пута, ако изузмемо издање регеста у збирци Franc Miklosich, *Monumenta Serbica*, Vienna 1858, 1, № 3, затим оно где су донети само потписи и снимци (Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/1, Београд – Сремски Карловци 1929, 1, № 1) или пак само превод исправе у *Monumenta montenegrina* t. 4/1, prir. Vojislav Nikčević, Podgorica 2001, 347. О ранијим издањима детаљно Н. Порчић, *Документи*, 129–131, № 1, где уз попис ранијих издања прецизно доноси које је издање приређено према оригиналном документу, а које према аутентичном препису или пак она издања начињена према оба документа.

превод исправе смо начинили према најновијем издању документа који је објавио Небојша Порчић, који је све допуне оригиналног документа начинио и обележио угластим заградама на основу аутентичног преписа. Такво издање уједно нам омогућава и потпунији превод.⁶⁷

Текст оригиналне исправе са разликама из аутентичног преписа

+ In nomine Patris et Filli et Spiritus sancti, amen. Anno eiusdem incarnationis millesimo centesimo octogesimo sexto, indictione quinta, mensis septembris, die sanctorum Cosme [2] et Damiani, in civitate Ragusii, in curia domini gloriosissimi regis W(ilhelmi) et domini Tribuni archiepiscopi in presentia, et Tasali[gardi regis camerarii] [3] ac Gervasii comitis, cunctorumque nobilium et populi universi. Venit Neudalus iupanus et Drusinna semitia [Vidossi filius] ex parte [4] magni iupani Nemanne et fratrum eius, comiti(!) Strazimiri et comitis Miroslavi, quorum locutiones audientes archiepiscopus, camerarius, [5] comes cum nobilibus et populo hoc ordine pacem fecerunt.

Videlicet, ut omnia mala que retro tempore acta fuerunt [inter] Raguseos et [6] Sclavos pro lite de vineis, galeis, sagiteis, hominum, animalium et omnium rerum ex utraque parte usque [ad diem] istum in pace remane[7]ant, et numquam rememorentur omni tempore, salva tamen hereditate Raguseorum, quam antiquitus possederunt [ex avis et proavis suis].⁶⁸ Et quod se[8]cure Ragusei per totam terram illorum, nominatim portum Narenti, mercando, laborando, pascendo, et sua repo[sita recipiendo], et ligna [9] incidendo, pergant sine ullo contrario, secundum antiquam consuetudinem et sine aliqua da[tione decime qua ex novo]⁶⁹ super [10] Raguseos posita fuit. Et ut vas antiquum de vineis tollatur, per quas antea acceptum fuit. Et quod [solidos nullo] umquam [11] tempore super Raguseos querant, aut accipiant, sicut per vim retro tempore acceperunt, pro nulla culpa [quorumlibet hominum]. Item et [12] Sclavi ut aput Ragusium sint salvi et nullum malum sit eis a Raguseis per terram aut per ma[re, et nullam captionem habeant] sine iusti[13]tia. Et Sclavi de Chelmunia ut per civitatem ubi voluerint emant. Et quod [Ragusei ... non] [14] querant. Et

⁶⁷ Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 5 и нап. 7, истакао је да делови аката могу бити допуњени и вестима које у својој Хроници доноси дубровачки хроничар Јуније Растих (*Chronica Ragusina Junii Resti*), или пак указује на реконструкцију одређених делова према чланку Винка Форетића (Foretić, „Ugovor”), али се ми нисмо ослањали на њих приликом преводјења документа.

⁶⁸ У аутентичном препису пише: possederunt ex patribus, ex avis et proavis suis et per se, excerpto locum Ratiat[am] et Cur[ilam, que] in lege habende sunt posite, Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 3.

⁶⁹ У аутентичном препису: consuetudinem et ut tollatur – decima qua ex novo, и даље исто, Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 4.

quod pax pro nulla re aut culpa aliquorum proici⁷⁰ possit perpetuo, set quorum [... fuerit, per iustitiam] |15| emendetur. Insuper, quod inimici(!) illorum, Ragusium stando, illis et terre eorum non offendant et quod Raguse[orum inimici in terra illorum stan]|16|do, Raguseis non offendant.

Han pacem cum mega iupano Nemanna, Strazimiro, Miroslavo, nos Ragusei [fecimus et heredibus eorum] |17| et terra illorum, ut perenne firma permaneat, omni tempore, salva tamen iussione et ordinatione atque fide[litate domini nostri glo]|18|riosissimi regis. Et nos Ragusei ut nullum quid queramus a mega iupano et eius fratribus sine ratione. Sic [nos Deus adiu]|19|vet et hec sancta patrocinia atque Dei evangelia et crux sancta,⁷¹ hoc quod hic scriptum est tenere. Amen.

+ ЋЗЪ ВѢЛИ Ж҃УПАЊЪ КЛѢЊЪ СѢ И ПОДЪПИСАХ҃Ъ + ЋЗЪ КНЕЗ҃У МІРОСЛАВ҃У КЛѢЊЪ СѢ И ПОДЪПИСАХ҃Ъ

Превод исправе

+ У име Оца и Сина и Светога Духа, амин. Године од Његовог Оваплоћења хиљаду сто осамдесет шесте, индикта петог, месеца септембра, на дан Светих Козме и Дамјана, у граду Дубровнику, на двору господина преславног краља Вилхелма и у присуству господина Трибуна архиепископа и Тасалигарда коморника краљева као и кнеза Гервасија, и свих племића и целог народа. Дошао је жупан Неудал и Дружина (semitia?) Видошев син од стране великог жупана Немање и његове браће кнеза Страцимира и кнеза Мирослава, њихове говоре слушајући архиепископ, коморник, кнез су са племићима и народом овим редом учинили мир.

Наиме, сва зла која су се десила у прошлости између Дубровчана и Словена због спора око винограда, галија, сагена, људи, животиња и свих ствари на обе стране, до овог дана, да остану у миру и никада се не помену за сва времена, без повреде наследства Дубровчана, које су поседовали у давна времена од својих дедова и прадедова.⁷² И да Дубровчани безбедно наставе да по целој њиховој земљи, посебно у луци Неретве, тргују, раде, напасају и оно што су ускладиштили узимају и секу дрва, без икаквог противљења, по старом обичају и без икаквог давања

⁷⁰ У аутентичном препису: aliquorum hominum proici, Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 6.

⁷¹ У аутентичном препису adiu[vet ...] et sancta patrocinia et crux sancta, Н. Порчић, *Документи*, 130, нап. 8.

⁷² Превод: су поседовали од својих очева од дедова и прадедова и по себи, са изузетком места Рожат и Курило, која су стављена у закон који ће се одржати. Cf. V. Foretić, „Ugovor”, 68–72.

десетине која је од скоро⁷³ наметнута Дубровчанима. И да се укине древни сасуд од винограда од којих је раније био узиман. И да никакве солиде ни у једно време од Дубровчана не траже, нити узимају, као што су на силу у прошло време узимали, ни за какву кривицу било којег човека. Такође и да Словени, ако су у Дубровнику, буду безбедни, и да им никакво зло не нанесу Дубровчани на копну или на мору, и да им не учине никакву неправедну заплону. А Словени из Хума да купују где год хоће по целом граду. И да Дубровчани (...) не траже. И да се мир не може ничим или кривицом неког трајно одбацити,⁷⁴ него од оних (... је био, по правди) буде исправљен. Штавише, да непријатељи њихови који бораве у Дубровнику не увреде њих и њихову земљу, и да непријатељи Дубровчана који бораве у њиховој земљи неће увредити Дубровчане.

Овај мир с великим жупаном Немањом, Страцимиром и Мирославом ми, Дубровчани, учинили смо и њиховим наследницима и њиховој земљи, да остане чврст заувек, у свако доба, осим по наредби и заповести и верности нашег господара, најславнијег краља. А ми, Дубровчани, да ништа не тражимо од великог жупана и његове браће без разлога. Тако нека нам Бог помогне и ове свете реликвије и Божја јеванђеља и Часни крст,⁷⁵ да одржимо што је овде написано. Амин.

+ Ја, велики жупан, заклех се и потписах + Ја, кнез Мирослав, заклех се и потписах

⁷³ Превод: обичају и да се укине десетина која је од скоро.

⁷⁴ Превод: неког човека одбацити.

⁷⁵ Превод: помогне ... и свете реликвије и Часни крст.

Сл. 1а. Уговор великог жупана Стефана Немање и његове браће с Дубровчанима од 27. септембра 1186. године (DAD, Diplomata et acta № 28)

[illegible]

Сл. 16. Уговор великог жупана Стефана Немање и његове браће с Дубровчанима од 27. септембра 1186. године (DAD, Diplomata et acta № 28a)

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Објављени извори – Published Primary Sources

Annae Comnenae Alexias, eds. Diether R. Reinsch & Athanasios Kambylis, Corpus fontium Historia Byzantinae 40, Berlin – New York 2001.

Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina, ed. Speratus Nodilo Zagrabiae 1883.

Chronica Ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Ioannis Gundulae (1451–1484), ed. Speratus Nodilo, Zagrabiae 1893.

Chronicon Salernitanum. A Critical Edition with Studies on Literary and Historical Sources and on Language, ed. Ulla Westerbergh, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia 3, Stockholm–Lund 1956.

Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, t. 6, ed. Gusztáv Wenzel, Pest 1867.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, t. 2, ed. Tadija Smičiklas, Zagrabiae 1904.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, t. 4, ed. Tadija Smičiklas, Zagrabiae 1906.

Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio, eds. Gyula Moravcsik & Romily Jenkins, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 1, Washington 1967².

Guillaume de Pouille, *La geste de Robert Guiscard*, eds. Marguerite Mathieu & Henri Gregoire, Palermo 1961.

Historia Ducum Veneticorum, ed. Henry Simonsfeld, Monumenta Germaniae Historica Scriptores 14, Hannoverae 1883, 72–89.

Luccari, Giacomo, *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*, Venezia 1605.

Miklosich, Franc, *Monumenta Serbica*, Viennae 1858.

Monumenta montenegrina, t. 4/1, prir. Vojislav Nikčević, Podgorica 2001.

Nicetae Choniatae Historia, ed. Ioannes Aloysius van Dieten, Corpus fontium Historia Byzantinae 11, Berlin – New York 1975.

Orbini, Mauro, *Il Regno degi Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601.

Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica, eds. Moritz Pinder & Gustav Parthey, Berolini 1860.

Византијски извори за историју народа Југославије [=ВИИИЈ], т. 4, ур. Георгије Острогорски, Београд 1971. [*Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* [=VIINJ], т. 4, ур. Georgije Ostrogorski, Beograd 1971]

Орбин, Мавро, *Краљевство Словена*, прир. Сима Ћирковић, Београд 2006. [Orbin, Mavro, *Kraljevstvo Slovena*, prir. Sima Ćirković, Beograd 2006]

Порчић, Небојша, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића*, Београд 2017. [Porčić, Nebojša, *Dokumenti srpskih srednjovekovnih vladara u dubrovačkim zbirkama. Doba Nemanjića*, Beograd 2017]

Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, Београд 1999, прир. Љиљана Јухас Георгиевска и Томислав Јовановић, Београд 1999. [Stefan Prvovenčani, *Sabrana dela*, prir. Ljiljana Juhas Georgievski i Tomislav Jovanović, Beograd 1999]

Стојановић, Љубомир, *Старе српске повеље и писма*, књ. I/1, Београд – Сремски Карловци 1929. [Stojanović, Ljubomir, *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I/1, Beograd – Sremski Karlovci 1929]

Литература – Secondary Works

Abulafia, David, „Dalmatian Ragusa and the Norman Kingdom of Sicily”, *The Slavonic and East European Review* 54/3 (1976) 412–428.

Foretić, Vinko, *Povijest Dubrovnika do 1808*, t. I, Zagreb 1980.

Foretić, Vinko, „Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 283 (1951) 51–118.

Komatina, Ivana, „On the attack of the Hunarian king Bela III on Serbia in the light of the letter of emperor Isaac II to pope Celestine III”, *Facta universitatis (Philosophy, Sociology, Psychology and History)* 17/2 (2018) 105–109.

Lučić, Josip, „Historijska topografija dubrovačke Astoreje (do god. 1366.)”, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 8–9 (1962) 275–299.

Lučić, Josip, „Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u 13. stoljeću”, *Pomorski zbornik* 8 (1970) 569–595.

Lučić, Josip, „Uprava u dubrovačkom vangradskom teritoriju”, *Arhivski vjesnik* 6/1 (1963) 231–249.

Theotokis, Georgios, *The Norman Campaigns in the Balkans, 1081–1108*, Woodbridge 2014.

Živković, Tibor, „On the foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts”, *Историјски часопис* 54 (2007) 9–25. [Živković, Tibor, „On the foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts”, *Istorijski časopis* 54 (2007) 9–25]

Вучетић, Мартин Марко, „Ритуал потчињавања Стефана Немање цару Манојлу I Комнину”, *Зборник радова Византолошког института* 50/1(2013) 493–495. [Vučić, Martin, Marko, „Ritual potčinjavanja Stefana Nemanje caru Manojlu I Komninu”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50/1 (2013) 493–495]

Динић, Михаило, „Три повеље из исписа Ивана Лучића”, *Зборник Филозофског факултета у Београду* 3 (1955) 69–94. [Dinić, Mihailo, „Tri povelje iz ispisa Ivana Lučića”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Beogradu* 3 (1955) 69–94]

Коматина, Ивана, „Ана Дандоло – прва српска краљица?”, *Зборник Матице српске за историју* 89 (2014) 7–20. [Komatina, Ivana, „Ana Dandolo – prva srpska kraljica?”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 89 (2014) 7–22]

Коматина, Ивана, „И обнови своју дедовину и боље је утврди – Стефан Немања и Стефан Првовенчани и уобличавање српске државности”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Растовић и Ивана Коматина, Београд 2019, 37–58. [Komatina, Ivana, „I obnovi svoju dedovinu i bolje je utvrdi – Stefan Nemanja i Stefan Prvovenčani i uobličavanje srpske državnosti”, у: *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*, ур. Aleksandar Rastović, i Ivana Komatina, Beograd 2020, 37–58]

Коматина, Ивана, „Неколико запажања о бици на Морави”, *Историјски часопис* 69 (2020) 39–60. [Komatina, Ivana, „Nekoliko zapažanja o bici na Moravi”, *Istorijski časopis* 69 (2020) 39–60]

Коматина, Ивана, *Краљ Стефан Урош I Велики и његов век*, Београд 2021. [Komatina, Ivana, *Kralj Stefan Uroš I Veliki i njegov vek*, Beograd 2021]

Коматина, Ивана, „Српски владари у Алексинади – хронолошки оквири деловања”, *Зборник радова Византолошког института* 52 (2015) 173–194. [Komatina, Ivana, „Srpski vladari u Aleksinadi – hronološki okviri delovanja”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 52 (2015) 173–194]

Коматина, Ивана, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016. [Komatina, Ivana, *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*, Beograd 2016]

Коматина, Предраг, *Константин Порфиригенит и рана историја Јужних Словена*, Београд 2021. [Komatina, Predrag, *Konstantin Porfirogenit i rana istorija Južnih Slovena*, Beograd 2021]

Коматина, Предраг, „Quis ergo Presbyter Diocleas? Рана дубровачка историографија и Летопис попа Дукљанина”, *Историјски часопис* 69 (2020) 189–226. [Komatina, Predrag, „Quis ergo Presbyter Diocleas? Rana dubrovačka istoriografija i Letopis popa Dukljanina”, *Istorijski časopis* 69 (2020) 189–226]

Кос, Милко, „Дубровачко-српски уговори до средине 13. века”, *Глас Српске краљевске академије* 123 (1927) 1–65. [Kos, Milko, „Dubrovačko-srpski ugovori do sredine XIII veka”, *Glas Srpske kraljevske akademije* 123 (1927) 1–65]

Михаљчић, Раде, „Вражда”, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 106–107. [Mihaljčić, Rade, „Vražda” u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, прир. Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd, 106–107]

Острогорски, Георгије, *Историја Византије*, Београд 1959. [Ostrogorski, Georgije, *Istorija Vizantije*, Beograd 1959]

Пириватрић, Срђан, „Брак Стефана Немањића и Евдокије Анђелине Комнине. Хронологија и историјски контекст уговарања и раскидања једног династичког савеза”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Растовић и Ивана Коматина, Београд 2020, 139–158. [Pirivatrić, Srđan, „Brak Stefana Nemanjića i Evdokije Anđeline Komnine. Hronologija i istorijski kontekst ugovaranja i raskidanja jednog dinastičkog saveza”, u: *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*, ур. Aleksandar Rastović i Ivana Komatina, Beograd 2020, 139–158]

Пириватрић, Срђан, „Хронологија и историјски контекст подизања манастира Студенице. Прилог истраживању проблема”, *Зограф* 39 (2015) 47–56. [Pirivatrić, Srđan, „Hronologija i istorijski kontekst podizanja manastira Studenice. Prilog istraživanju problema”, *Zograf* 39 (2015) 47–56]

Порчић, Небојша, „Прилог историографским портретима хумског кнеза Мирослава и његових потомака”, у: *Споменица др Тибора Живковића*, ур. Ирена Цвијановић, Београд 2016, 203–220. [Porčić, Nebojša, „Prilog istoriografskim portretima humskog kneza Miroslava i njegovih potomaka”, u: *Spomenica dr Tibora Živkovića*, ур. Irena Cvijanović, Beograd 2016, 203–220]

Порчић, Небојша, „Случај Урса Перклуза”, *Историјски часопис* 56 (2008) 371–387. [Porčić, Nebojša, „Slučaj Ursa Perkluza”, *Istorijski časopis* 56 (2008) 371–387]

Равић, Ивана, „Писмо барског епископа Гргура сплитском канонику Гвалтерију. Прилог датирању Немањиног напада на градове у Дукљи”, *Стари српски архив* 10 (2011) 183–190. [Ravić, Ivana, „Pismo barskog episkopa Grgura splitskom kanoniku Gvalteriju. Prilog datiranju Nemanjinog napada na gradove u Duklji”, *Stari srpski arhiv* 10 (2011) 183–190]

Равић, Ивана, „Уговор хумског кнеза Мирослава и Дубровчана”, *Стари српски архив* 11 (2012) 11–23. [Ravić, Ivana, „Ugovor humskog kneza Miroslava i Dubrovčana”, *Stari srpski arhiv* 11 (2012) 11–23]

Тадић, Јорјо, „Историја Дубровника до половине XV века”, *Историјски часопис* 18 (1971) 13–52. [Tadić, Jorjo, „Istorija Dubrovnika do polovine XV veka”, *Istorijski časopis* 18 (1971) 13–52]

Томовић, Гордана, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Београд 1974. [Tomović, Gordana, *Morfologija ćiriličnih natpisa na Balkanu*, Beograd 1974]

Ферлуга, Јадран, *Византиска управа у Далмацији*, Београд 1957. [Ferluga, Jadran, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957]

Ivana Komatina

SOME CHARACTERISTICS OF SERBIA-RAGUSA RELATIONS IN THE LIGHT OF THE TREATY OF 27 SEPTEMBER 1186

Summary

Since the founding of the city of Ragusa in the late 6th and early 7th century, immediately after the Slavic invasion and their settlement in the Balkans, the Ragusans and the Slavs were neighbours within the borders of the Byzantine Empire. The strong rule of the Byzantine emperor was often not felt in Ragusa at the end of the 10th century. During the 11th century, for practical reasons, in situations when the Empire suffered losses due to war events, Ragusa recognised the rule of the Normans. However, with the arrival of Emperor Manuel I on the throne, a strong Byzantine rule was re-established in the Balkans, in the Littoral, among other places, as well as in Ragusa. At that time, near the end of the seventh decade of the 12th century, Serbian grand župan Stefan Nemanja attacked the *Duchy of Dalmatia and Croatia* i.e. Dioclea, to which Travunia was also subordinated, and established power in Cattaro. According to the circumstantial account of Byzantine writer Nicetas Choniates and direct information of later chroniclers, it can be concluded that Nemanja attacked Ragusa. During the Venetian-Byzantine War, the people of Ragusa sided with the Byzantines, while Nemanja attacked Byzantine territories. As the Byzantines won the war, Serbian-Venetian cooperation ended. The Serbian grand župan was bound and brought before Emperor Manuel I in Constantinople in 1172, and on that occasion he submitted to the emperor. Only after the death of Emperor Manuel did the Serbs and Hungarians begin attacks on the Empire, and one direction of the war took place in the Littoral. In such circumstances, Ragusa recognised the supreme authority of the Normans. A document from the mid-13th century and later chroniclers bear witness to the war between Nemanja's brothers and the people of Ragusa, and the fact that it really happened is evidenced by the treaty between grand župan Stefan Nemanja and his brothers with the people of Ragusa dated 27 September 1186, which resolved all past disputes between the people of Ragusa and the Slavs, and regulated the rights of Ragusan merchants in Serbia and the Hum region. The last provision of the treaty that the enemies of the Slavs residing in Ragusa would not offend Slavs and that the enemies of Ragusans residing in the Slavic country would not offend the Ragusans immediately found practical application. As early as 1189, Princess Desislava found refuge in Ragusa, and

the following year Prince Miroslav regulated the right to take refuge in that city in case of danger in a separate treaty with Ragusans. For almost twenty-five years after this, there are no news of direct contact between the Serbs and the Ragusans, who returned to Byzantine rule in 1192. The only document from 1192 testifies that the Byzantine emperor feared the actions of Serbian grand župan Stefan Nemanja, and asked Ragusans not to enter into an alliance with the Serbian grand župan. In the subsequent treaties concluded by the Ragusans and the Serbs, we often find reflections of the treaty of 27 September 1186. As the Serbs had mostly trade relations with Ragusa, it is precisely through them that the Serbian-Ragusan relations are best reflected, until the end of the existence of the Serbian medieval Kingdom and Empire.

Оригиналан научни рад

Примљен: 13. 5. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 27. 7. 2024.